

**ՈՒՂՂԱԿԻ ՀԱՐԿՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՎՐԱ**

ԷԴՎԱՐԴ ՍԱՆԴՈՅԱՆ

*Հայ-Ռուսական համալսարանի տնտեսագիտության և
բիզնեսի ինստիտուտի տնօրեն
տ.գ.դ., պրոֆեսոր
edwardsandoyan@gmail.com*

ՀԵՂԻՆԵ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

*Հայ-Ռուսական համալսարանի ասպիրանտ
heghineh18@gmail.com*

Հայաստանի Հանրապետության հարկային համակարգը բավականա-
չափ զարգացած և համապատասխանեցված է շուկայական հարաբերու-
թյուններին, սակայն առկա են մի շարք խնդիրներ հարկային վարչարա-
րությունում, հատկապես՝ ուղղակի հարկերի մասով, իսկ մեծ ոչ ֆորմալ
հատվածի առկայությունն էլ ավելի է ազդում հարկային քաղաքականու-
թյան արդյունավետության վրա և, որպես արդյունք՝ բյուջեի համալրման
վրա: Ուղղակի հարկերի վարչարարության լավագույն գործիքներից է
ֆիզիկական անձանց եկամուտների ու գույքի համընդհանուր հայտարա-
րագրման համակարգը: Այս համակարգը ներդրված է բազմաթիվ զար-
գացած երկրներում: Այն գործնականում ապացուցել է իր արդյունավետու-
թյունը թե՛ որպես հարկերի հավաքագրման, թե՛ որպես կոռուպցիայի դեմ
պայքարի գործիք: Սակայն միայն եկամուտների և գույքի համընդհանուր
հայտարարագրման համակարգի ներդրմամբ հնարավոր չէ լուծել հիմ-
նախնդիրը, ուստի, առաջարկում ենք նաև փոփոխություններ իրականաց-
նել ՀՀ շահութահարկի գործող համակարգում: Մասնավորապես, առա-
ջարկում ենք վերացնել շահութահարկը՝ չբաշխված շահույթը հարկել զրո
տոկոսադրույքով, իսկ բաշխված շահույթը դարձնել եկամտային հարկի
հարկման օբյեկտ: Առաջարկվող համակարգը նման է Էստոնիայում կամ
Վրաստանում շահույթի հարկման համակարգին՝ մի առանձնահատկու-
թյամբ. բաշխված շահաբաժինները ենթակա են հարկման եկամտային
հարկի միասնական դրույքաչափերով և սկզբունքներով: Ներկայացնենք
տվյալ բարեփոխումների հնարավոր ազդեցությունները ՀՀ տնտեսու-
թյան վրա: Նշված ազդեցությունները գնահատելու համար առաջարկում

ենք կիրառել նեոդասական ընդհանուր հավասարակշռության դինամիկ մոդելը՝ բացված տեսքով: Այն նման է Funke M. և Strulik H. կողմից մշակված մոդելին¹, սակայն ներկայացված է դիսկրետ ժամանակով՝ Masso J. և Meriküll J. աշխատության մեջ²:

Հիմնական մոդել

Տվյալ մոդելը հաշվի է առնում տնտեսության բոլոր սուբյեկտներին. տնային տնտեսությունները, որոնք մաքսիմիլացնում են իրենց օգտակարության ֆունկցիան; կազմակերպությունները, որոնք մաքսիմիլացնում են շահույթը; և պետությունը, որի եկամուտները հիմնականում ձևավորվում են հարկերից: Մոդելով ենթադրվում է, որ պետական բյուջեն հավասարակշռված է, և դրա եկամտային մասը ձևավորվում է հարկային մուտքերի հաշվին, իսկ պետական ծախսերը իրականացվում են երկու ուղղությամբ՝ միջոցների մի մասը ուղղվում է սեփական կարիքներին, իսկ մյուսն ամբողջությամբ ծախսվում է բնակչության կարիքների համար: Առանձնացնում են մոդելի երկու տեսակ՝ փակ և բաց տնտեսությունների համար:

Փակ տնտեսության մոդել.

Փակ մոդելում ենթադրվում է, որ ներդրումներն ու սպառումը իրականացվում են միայն պետության սեփական դրամական միջոցների հաշվին: Փակ տնտեսությունում մեկ շնչին ընկնող սպառման և մեկ աշխատուժին ընկնող կապիտալի արժեքները գտնելու համար կիրառվում են Masso J., Meriküll J. (2011) (19)-րդ և (20)-րդ բանաձևերը.

$$c^* = (1 - g)k^{*\alpha-1} - \delta - \gamma \text{ և} \quad (1).$$

$$k^* = (\phi\alpha / ((1 + \gamma)^\sigma(1 + \rho) - 1 + \phi\delta))^{1/1-\alpha} \quad (2).$$

Հաշվի առնելով, որ մոդելը կիրառվում է կայուն տնտեսության համար, ուստի $A=1$, իսկ $k^*=K/A$ (3), որից էլ բխում է, որ մեկ աշխատուժին ընկնող կապիտալի արժեքները համարժեք է կապիտալի արժեքին: Սպառման արժեքը՝ C , գտնելու համար անհրաժեշտ է կիրառել $c^*=Ct/Kt$ (4) բանաձևը, իսկ թողարկման ծավալի՝ Y_t համար՝ $Y_t = K_t^\alpha A_t^{1-\alpha}$ (5): Նշենք, որ թե՛ փակ, թե՛ բաց տնտեսությունների համար հարկի դրույքաչափի

¹ Funke M. and Strulik H., “Taxation, growth and welfare: Dynamic effects of Estonia’s 2000 income tax act”. Bank of Finland. Institute for Economics in Transition, BOFIT. Discussion Papers No. 10. 2003: P. 24: էջեր 11-21:
² Masso J. and Meriküll J., “Macroeconomics effects of zero corporate income tax on retained earnings”. Baltic Journal of Economics No. 11 (2). 2011: P. 81-99: Այստեղտե՛ Masso J., Meriküll J. (2011):

փոփոխությունն արտահայտող ցուցանիշն է ϕ , որն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\phi = \frac{(1 - \tau)}{(1 - \tau z)} \quad (6):$$

Հարկային համակարգում տեղի ունեցող ցանկացած փոփոխություն հանգեցնում է նաև պետական բյուջեի եկամուտների փոփոխությանը: Պետական բյուջեի եկամուտների փոփոխության տոկոսային հարաբերակցությունը որոշելու համար տվյալ մոդելում կիրառվում է հետևյալ բանաձևը.

$$G_t = m \left(w_t + rB_t + \frac{D_t}{1 - \tau} \right) + \tau_c C_t + \tau (\pi_t - zI_t - D_t) \quad (7),$$

որտեղ G_t ՝ պետության եկամուտներն են, ընդ որում, հաշվի առնելով, որ պետական բյուջեն հավասարակշռված է, այս արժեքը համընկնում է պետական ծախսերի ցուցանիշի հետ, m ՝ եկամտային հարկի տոկոսադրույքն է, w_t ՝ միջին ամսական անվանական աշխատավարձն է, B_t ՝ կազմակերպությունների թողարկած պարտատոմսերն են, D_t ՝ ընդհանուր շահաբաժինները, τ_c ՝ ավելացված արժեքի հարկի տոկոսադրույքն է, π_t ՝ կազմակերպությունների շահույթն է, I_t ՝ զուտ ներդրումները¹: Տվյալ ցուցանիշների հաշվարկների բանաձևերը ունեն այլ տեսք բաց տնտեսության մոդելում և ներկայացված են ստորև:

Բաց տնտեսության մոդել.

Հիմնվելով Էյլորի և $(1 - m)r^f = (1 + \gamma)^\sigma (1 + \rho) - 1$ (8) բանաձևի վրա, որտեղ r^f ՝ անփոփոխ արտասահմանյան տոկոսադրույքն է, մեկ աշխատուժին ընկնող կապիտալի բանաձևը կայուն տնտեսության դեպքում ձևափոխվում է.

$$k^* = (\phi \alpha / ((1 - m)r^f + \phi \delta))^{1/1 - \alpha} \quad (2').$$

Հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ բաց տնտեսությունում կազմակերպությունների կապիտալի որևէ մասը կարող է պատկանել նաև արտասահմանյան կազմակերպություններին կամ ոչ ռեզիդենտներին, ապա մեկ շնչին ընկնող սպառումը կունենա հետևյալ տեսքը.

$$c^* = (1 - g - \alpha \beta) k^{*\alpha - 1} - \delta (1 - \beta) - \gamma \left(\frac{\phi - \beta}{\phi} \right) \quad (1').$$

Բաց տնտեսությունում հաշվի է առնվում նաև ընթացիկ հաշիվը: Մոդելի շրջանակներում ընթացիկ հաշիվը հաշվարկվում է ՀՆԱ-ի (GDP) և ՀԱԱ-ի (GNP) տարբերությամբ, ընդ որում $GNP = Y_t - \beta D_t$ (9): Հաշվի

¹ Տվյալ ցուցանիշների հաշվարկները իրականացված են Masso J., Meriküll J. (2011) կողմից ներկայացված բանաձևերի հիման վրա, էջեր 84-88:

առնելով նաև այն, որ մոդելում ՀՆԱ-ն նշանակվում է Yt-ով, կայուն տնտեսության պայմաններն ու A=1, ընթացիկ հաշվի բանաձևը արտահայտվում է.

$$CA^* = -\beta(\alpha k^{*\alpha} - (\delta + \frac{Y}{\phi})k^*) \quad (10).$$

Ներկայացված բանաձևերի կիրառմամբ հնարավոր է գնահատել սպառման մակարդակի, մեկ աշխատուժին ընկնող կապիտալի, թողարկման, պետական բյուջեի եկամուտների և ընթացիկ հաշվի ցուցանիշների արժեքներն ու հարկային համակարգի փոփոխության դեպքում այս ցուցանիշների տոկոսային փոփոխությունները: Հաշվարկների արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 1-ում:

Հարկային համակարգի փոփոխության ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա

Մոդելի պարամետրացումից և հաշվարկներն իրականացնելուց հետո ստացել ենք աղյուսակ 1-ում ներկայացված արդյունքները¹.

Աղյուսակ 1.

Շահութահարկի վերացման ազդեցությունը ՀՀ մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա

Ցուցանիշ	Մեկ աշխատուժին ընկնող կապիտալ	Մեկ շնչին ընկնող սպառում	Սպառում	Թողարկում	Կապիտալի հարաբերակցությունը թողարկմանը	Սպառման հարաբերակցությունը թողարկմանը	Ընթացիկ հաշվի հարաբերակցությունը թողարկմանը	Պետական ծախսեր (հարկային եկամուտներ)
	k*, K*	c*	C*	y*, Y*	K*/Y*	C*/Y*	CA*/Y*	G*
<i>Փակ տնտեսության մոդել</i>								
Արժեքը մինչև բարեփոխումները	2.665	0.365	0.972	1.554	1.715	0.625	-	0.474
Արժեքը բարեփոխումներից հետո	2.746	0.356	0.978	1.576	1.743	0.621	-	0.454
Տարբերությունը	3.04%	-2.35%	0.62%	1.36%	0.0285	-0.0046	-	-4.09%

¹ Բացված տեսքով հաշվարկները ներկայացված են հետևյալ աշխատությունում՝ Sandoyan E. M., Petrosyan H. G. "Abolishment of Profit Tax Effects in the Republic of Armenia". Финансы: теория и практика. 23(1). 2019, էջեր 96-105:

	<i>Բաց տնտեսության մոդել</i>							
Արժեքը մինչև բարեփոխումները	2.665	0.355	0.945	1.554	1.715	0.608	-0.0174	0.459
Արժեքը բարեփոխումներից հետո	2.746	0.346	0.951	1.576	1.743	0.604	-0.0171	0.442
Տարբերությունը	3.04%	-2.33%	0.64%	1.36%	0.0285	-0.0043	0.0003	-3.92%

Աղբյուրը՝ կազմված է հեղինակների կողմից հաշվարկների արդյունքներում:

Ստացված արդյունքներն արտացոլում են ՀՀ տնտեսության վիճակը, այսպես՝ սպառման հարաբերակցությունը թողարկմանը ՀՀ-ում 2013-2017 թվականներին տատանվել է 54.1% մինչև 64.0, ինչը համապատասխանում է մոդելի կիրառմամբ մեր կողմից կատարված հաշվարկներին՝ 60.8%: Ներդրումների աճն ըստ կանխատեսումների կազմում է 2.3%: Այսպիսով, չբաշխված շահույթի զրոյական տոկոսով հարկելը նվազեցնում է սպառման մակարդակը՝ ավելացնելով ներդրումների ծավալը: Չնայած թողարկումում սպառման կշռի նվազմանը՝ տնային տնտեսությունների սպառման մակարդակը փակ տնտեսությունում աճում է՝ 0.62%-ով, իսկ բաց տնտեսությունում՝ 0.64%-ով: Տվյալ ցուցանիշով որոշվում է բնակչության ընդհանուր բարեկեցությունը, որը, համաձայն մոդելի հաշվարկների, ՀՀ-ում բարեփոխումներից հետո աճելու է: Ըստ կանխատեսումների արդյունքների՝ կայուն տնտեսական վիճակում կապիտալը աճելու է 3.04%-ով, իսկ թողարկումը՝ 1.36%-ով: Այս ցուցանիշների աճը նախ և առաջ կապված է հոգուտ ներդրումների ռեսուրսների վերաբաշխման հետ, ինչն էլ իր հերթին հանգեցնում է թողարկման սպառման կշռի նվազմանը:

Մոդելի շրջանակներում իրականացված ընթացիկ հաշվի արժեքները հնարավոր չէ համեմատել գործող ցուցանիշի հետ, քանի որ դիտարկվող մոդելում արտաքին առևտրի ցուցանիշները հաշվի չեն առնվում, իսկ ընթացիկ հաշիվը մոդելում ներառում է միայն տնտեսությունում առկա ոչ ռեզիդենտների կապիտալով և արտասահմանյան կազմակերպությունների շահաբաժինների բաշխումով: Հաշվի առնելով նաև այն, որ արտասահմանյան կապիտալի կշիռը մոդելում ներմուծվել է էկզոգեն կերպով, ապա հնարավոր չէ նաև հստակ կանխատեսել օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների աճը, որպես հարկային բարեփոխումների արդյունք: Միաժամանակ, ըստ մոդելի հաշվարկների՝ ընթացիկ հաշվի

դեֆիցիտը մի փոքր կնվազի, ինչը պայմանավորված է շահաբաժինների ծավալների նվազմամբ ի օգուտ շահույթի պահմանը կազմակերպությունում:

Չբաշխված շահույթի զրո տոկոս տոկոսադրույքով հարկումը կբերի պետության հարկային եկամուտների փոփոխության: Հաշվարկներից կարելի է եզրակացնել, որ պետության հարկային եկամուտները թե՛ փակ, թե՛ բաց տնտեսություններում կնվազեն 4.09% և 3.92% համապատասխանաբար: 2017 թվականի դրությամբ ՀՀ հարկային եկամուտները կազմել են 1276784.0 միլիոն ՀՀ դրամ: Եթե դիտարկվող փոփոխությունները տարածենք 2017 թվականի համար, ապա տեսականորեն Հայաստանի հարկային եկամուտները կնվազեին և կկազմեին 1226672.1 միլիոն ՀՀ դրամ, ինչը շուրջ 50111.9 միլիոն ՀՀ դրամով քիչ է, քան փաստացի մուտքերը:

Այսպիսով, համաձայն ներկայացված մոդելով իրականացված հաշվարկների, շահութահարկի վերացումը, իսկ բաշխված շահաբաժինները եկամտային հարկի հարկման օբյեկտ դարձնելը ՀՀ-ում կհանգեցնի հետևյալ փոփոխությունների.

- ◀ թողարկման աճ 1.36%-ով,
- ◀ մասնավոր հատվածի սպառման մակարդակի աճ 0.64%-ով,
- ◀ կապիտալի աճ 3.04%-ով,
- ◀ զուտ ներդրումների աճ 2.3%-ով,
- ◀ պետության հարկային եկամուտների նվազում 3.92%-ով:

Պետության հարկային եկամուտների նվազումն առաջին տարիների ընթացքում հնարավոր կլինի թեթևացնել եկամուտների և գույքի համընդհանուր հայտարարագրման համակարգի ներդրմամբ, որն իր հերթին կնպաստի հարկային եկամուտների ավելացմանը եկամտային հարկի մասով:

Եկամուտների և գույքի համընդհանուր հայտարարագրման համակարգի ներդրմամբ կկրճատվի ստվերային դաշտը, որի արդյունքում եկամտային հարկի մասով մուտքեր ՀՀ պետական բյուջե կավելանան: Ուստի, անհրաժեշտ է հաշվարկել ՀՀ-ում ոչ ֆորմալ ոլորտի առկայության հետևանքով պետական բյուջե չվճարվող հարկերի և վճարների գումարը: Հաշվարկների տեղեկատվական աղբյուրն է ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության կողմից տրամադրվող ֆորմալ և ոչ ֆորմալ զբաղվածության ցուցանիշները ՀՀ-ում, ինչպես նաև միջին ամսական անվանական աշխատավարձի չափը, ընդ որում՝ բաժանումն իրականացվելու է ըստ գյուղատնտեսության և այլ ոլորտների: Հաշվարկների հիմքում ընկած է եկամտային հարկի հաշվարկման հիմնական մեթոդը՝ ամսական

անվանական աշխատավարձը բազմապատկվելու է ոլորտում առկա ոչ ֆորմալ վարձու աշխատողների և եկամտային հարկի դրույքաչափի վրա, այնուհետև բազմապատկվելու է 12-ով՝ տարեկան չվճարված եկամտային հարկի գումարը պարզելու նպատակով:

2017 թվականին միջին ամսական անվանական աշխատավարձը ՀՀ-ում գյուղատնտեսության ոլորտում կազմել է շուրջ 121475 ՀՀ դրամ, իսկ այլ ոլորտներում՝ 185737 ՀՀ դրամ¹: Հիմք ընդունելով եկամտային հարկի պրոգրեսիվ սանդղակը՝ ակնհայտ է, որ գյուղատնտեսության ոլորտում չվճարված եկամտային հարկի գումարների հաշվարկների իրականացման համար կկիրառենք 23%, մինչդեռ այլ ոլորտների համար՝ 28%: 2017 թվականին ոչ ֆորմալ զբաղվածների թվաքանակը կազմել է 465900, որոնցից վարձու աշխատողներն են՝ 80200, այդ թվում՝ գյուղատնտեսությունում՝ 6600 աշխատող, իսկ այլ ոլորտներում՝ 73600 աշխատող²:

Բազմապատկելով ամսական անվանական աշխատավարձի գումարը եկամտային հարկի տոկոսադրույքի չափով ըստ տնտեսության հատվածների (գյուղատնտեսությունում՝ $121475 \cdot 23\%$, իսկ այլ հատվածներում՝ $34500 + (185737 - 150000) \cdot 28\%$) կստանանք մեկ աշխատողի կողմից ամսական վճարման ենթակա եկամտային հարկի գումարի չափը՝ ըստ տնտեսության հատվածների (տես՝ աղյուսակ 2.4): Ստացված արժեքը բազմապատկենք ոլորտում ոչ ֆորմալ վարձու աշխատողների թվաքանակի վրա և 12-ով (գյուղատնտեսության հատվածում՝ $27939 \cdot 6600 \cdot 12$, իսկ այլ ոլորտներում՝ $44506 \cdot 73600 \cdot 12$), որպեսզի որոշենք տարեկան եկամտային հարկի գումարի չափը, որը կվճարվեր պետական բյուջե, եթե բացակայեր տվյալ ոչ ֆորմալ հատվածը: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ 2017 թվականին ոչ ֆորմալ հատվածի առկայության հետևանքով պետական բյուջե չվճարված եկամտային հարկի գումարը կազմել է 41520.8 միլիոն ՀՀ դրամ: Տվյալ հաշվարկները իրականացվել են նաև 2014, 2015 և 2016 թվականների համար. ոչ ֆորմալ հատվածի առկայության հետևանքով չվճարված եկամտային հարկի գումարի չափերը 2014 թվականին կազմել են 47.5 միլիարդ ՀՀ դրամ, 2015 թվականին՝ 40.7 միլիարդ ՀՀ դրամ, 2016 թվականին՝ 45.2 միլիարդ ՀՀ դրամ:

¹ Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե. «Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում», 2017թ. <https://www.armstat.am/am/?nid=81&id=2106>

² ՀՀ վիճակագրական կոմիտե. «Տարեգիրք, 2018թ., «Զբաղվածություն», էջ 73: